

AANVRAAG ERKENNING OPEN ERFGOED WORTEL-KOLONIE & MERKSPLAS-KOLONIE

JULI 2019

1. Inhoudstafel

1.	Inhoudstafel.....	2
2.	Indiener.....	3
3.	Projectgegevens	3
4.	Inleiding	5
4.1.	Historische schets	5
4.2.	Eigenaars- en beheersstructuur	7
4.3.	Doelstellingen openstelling domeinen	10
5.	Criteria	11
5.1.	Het goed wordt op een (inter)actieve en sprekende manier ontsloten	11
5.2.	De openstelling geeft de bezoeker inzicht in de erfgoedwaarden, -kenmerken en -elementen van het goed in hun maatschappelijke context.....	13
5.3.	De openstelling richt zich op minstens twee verschillende doelgroepen	13
5.4.	De openstelling is exemplarisch voor Vlaanderen of een ruimer gebied op de volgende vlakken	14
5.5.	Het goed wordt gedurende een periode van tien jaar minstens vijftig dagen en driehonderd uur per jaar opengesteld	17
5.6.	Het goed is, in de mate dat de verplichtingen van de bescherming dat toelaten, integraal toegankelijk voor bezoekers	19
5.7.	De openstelling mag niet leiden tot verlies of beschadiging van erfgoedwaarden.....	19
5.8.	Het goed maakt deel uit van een netwerk dat specifiek gericht is op erfgoedontsluiting	20
6.	Bijlagen	22
6.1.	Toegankelijkheidsrapport Inter vzw	22
6.2.	Kaarten afbakening Open Erfgoed en verantwoording afbakening	22
6.3.	Bestaande toeristisch bewegwijzerde routes	22
6.4.	Verhardingstypes wegen	22
6.5.	Erfgoedelementen in het landschap	22
6.6.	Maatregelen	22

2. Indiener

Organisatie:

Naam:	Vzw Kempens Landschap		
Straat:	Peredreef	Nr.:	5 Bus:
Postcode:	2580	Gemeente:	Putte
Website:	www.kempenslandschap.be		
Ondernemingsnummer:	463.095.123		
Rechtsvorm:	Vereniging zonder winstoogmerk		
Contactpersoon:			
Naam:	De Clercq	Voornaam:	Kathleen
Functie:	Projectmedewerker		
Email:	Kathleen.Declercq@kempenslandschap.be		
Tel.:	+32 15 22 94 30	Gsm:	+32 472 39 29 77

3. Projectgegevens

Locatie: Wortel-Kolonie

Straat:	Nr.:	Bus:
Postcode(s):		
Gemeente(n):		
Provincie(s)		

Datum:	29 06 1999
Benaming:	Bescherming als landschap van de Rijksweldadigheidskolonie Wortel
Besluit:	Ministerieel Besluit 3460
Criteria:	

Locatie: Merksplas-Kolonie

Straat:	Nr.:	Bus:
Postcode(s):		
Gemeente(n):		
Provincie(s)		

Datum:	29 06 1999
Benaming:	Bescherming als landschap van de Rijksweldadigheidskolonie Merksplas
Besluit:	Ministerieel Besluit 3459
Criteria:	

Datum:	28 01 1999
Benaming:	Bescherming als monument van de Kapel Onze-Lieve-Vrouw-hemelvaart, schoolgebouw, gevels en daken hoofdgebouw en slaappaviljoenen, Grote hoeve

Besluit: Ministerieel Besluit 3373
Criteria:

Datum: 16 02 2007

Benaming: Bescherming als monument van de quarantainestel,
stallingen/werkplaatsen, aardappelkelders, 3 open schuren,
magazijngebouwen

Besluit: Ministerieel Besluit 4482
Criteria:

Merksplas - Kolonie is opgenomen in de Inventaris van het Onroerend Erfgoed (ID122153):
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/122153>

Wortel - Kolonie is opgenomen in de Inventaris van het Onroerend Erfgoed (ID135006):
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/135006>

4. Inleiding

4.1. Historische schets

Het verhaal van Wortel- en Merksplas-Kolonie startte in 1818, toen het huidige Nederland en België samen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden vormden.

Het prille koninkrijk (ontstaan in 1815, na het verdrag van Wenen) kampte met een gigantisch en snelgroeiend armoedeprobleem, als gevolg van economische malaise. Bijna 1 op 7 inwoners leefde op kosten van publieke liefdadigheid – terwijl de staat grote overheidsschulden had (als gevolg van oorlogen).

Een groep particulieren, met generaal Johannes vanden Bosch als boegbeeld, implementeerde een radicaal vernieuwend plan om de armoede definitief uit te roeien. Het idee was om armen en landlopers een nieuw perspectief te bieden door hen werk te verschaffen in landbouwkoloniën in afgelegen gebieden en hen ook op te leiden. Tegelijkertijd zou het project bijdragen aan een betere voedselbevoorrading en de kosten voor bijstand laten dalen. Zo ontstond in 1818 de Maatschappij van Weldadigheid, een ledenorganisatie met vertakkingen in heel het land, gefinancierd door crowdfunding en voluit gesteund door de Koninklijke familie en de Staat.

De Maatschappij van Weldadigheid richtte 7 'Koloniën van Weldadigheid' op: 5 in de Noordelijke Nederlanden (in de huidige provincies Drenthe, Overijssel en Friesland) en 2 in de Zuidelijke Nederlanden (in de huidige provincie Antwerpen).

Het was een gigantische operatie, met een bijzonder grote impact. In 7 jaar tijd werd 80 km² woeste grond door landlopers en voornamelijk stedelijke armen omgezet in landbouwgrond. Een ware krachttoer voor die tijd. Er werden vrije en onvrije Koloniën aangelegd. Vrije Koloniën huisvestten families in kleine hoeves. Onvrije Koloniën waren grote collectieve instellingen met een centraal gebouw, omringd door grote hoeves waar duizenden Kolonisten tewerk werden gesteld. Wortel werd in 1822 gesticht als vrije Kolonie en Merksplas in 1825 als onvrije.

Bij de aanleg van de Koloniën werd schraal heidelandschap in één beweging volledig herschikt volgens een strak patroon en werden vooruitstrevende sociale voorzieningen ingericht. Het ontginningslandschap met monumentale dreven en akkerbouw, opzichterswoningen, gestichten en boerderijen, scholen toont heel goed de basisgedachte achter het project dat mensen goede burgers kunnen worden als ze maar kansen krijgen (werk en onderwijs) en in de juiste, gestructureerde omgeving terecht komen.

Van bij het begin kregen de Koloniën van Weldadigheid heel veel internationale aandacht. Beroemde buitenlandse sociale hervormers zoals Pestalozzi, Robert D. Owen, Philipp Emanuel von Fellenberg en de hertog de la Rochefoucauld- Liancourt, M. Baldwin (the London Cooperative Society) waren ere-ambassadeurs van de Maatschappij en zetten hun netwerk in om het initiatief te promoten. Er is ook een directe link met het gedachtegoed van Jeremy Bentham over armoedebestrijding.

Eerst was er veel bewondering voor de onorthodoxe innovatieve aanpak, de daadkracht én de wil om te pionieren in de oplossing van een maatschappelijk probleem. Nadien kwamen er toch bedenkingen bij het businessplan én het gebrek aan individuele vrijheid van de betrokken armen.

Het idealistische project botste inderdaad snel op de weerbarstige realiteit: de betrokken armen hadden vaak moeite om te overleven als landbouwer én lang niet iedereen was even 'maakbaar'. Bovendien ging het project ook uit van veel te optimistische aannames over de mogelijke financiële rendabiliteit. Na het ontstaan van België, functioneerden Wortel- en Merksplas-Kolonie nog even, maar in 1842 viel het doek over het project.

In 1866 werd in België een nieuwe wet op de bedelarij en de landloperij gestemd. Naar aanleiding daarvan herontwikkelde de Belgische staat de voormalige Koloniën van Weldadigheid en richtte ze in als Rijksweldadigheidskoloniën. Wortel werd getransformeerd van vrije naar onvrije Kolonie. Het oude wegenpatroon bleef behouden in beide Koloniën. De bestaande bebouwing werd volledig vervangen door imposante nieuwe ensembles, naar ontwerp van Victor Besme. Op het bestaande raster creëerde hij nieuwe symbolische assen, door de zorgvuldige inplanting van gebouwen. Tegelijkertijd verviervoudigde de capaciteit van de landbouwkoloniën.

Tot ver in de 20ste eeuw hebben deze gebieden gefunctioneerd als landbouwkolonie met een sociale doelstelling van armoedebestrijding. Op het hoogtepunt huisvestten Wortel en Merksplas samen meer dan 6.000 landlopers. Na WO I en de invoering van een hele reeks sociale wetten, nam het aantal landlopers af en werden delen van de gebouwen omgevormd voor ander gebruik door justitie. Tot in 1993 waren er evenwel nog altijd landlopers. In dat jaar werd de wet op de landloperij afgeschaft en werden de landlopers vrijgelaten.

Na 1993 startte een fase van leegstand en verval gevolgd door herbestemming. De ambitieuze opzet van de herbestemming was om de Koloniën van Weldadigheid in hun oude glorie van internationale pionier te herstellen – zowel landschappelijk, sociaal als economisch. Het historische verhaal van een innovatief utopisch project waarbij burgers en overheden samenwerkten om armen nieuwe kansen te bieden, kreeg een actuele invulling. Het is nu een baken van cultureel erfgoedtoerisme nieuwe stijl, een aantrekkelijke bestemming die bezoekers niet alleen emotioneel raakt met een esthetische ervaring en diepmenselijke verhalen. Deze bestemming werkt ook inspirerend met atypische monumentenzorg. Dat is het resultaat van een ambitieus co-creatief pad in besluitvorming en management. Verschillende overheden, burgerverenigingen en bedrijven hebben samen een nieuwe toekomst gecreëerd met Kempens Landschap als gangmaker.

Betrokken partners: Kempens Landschap vzw, de gemeente Merksplas en de stad Hoogstraten, de provincie Antwerpen, het Agentschap Onroerend Erfgoed, het Agentschap voor Natuur & Bos, de Vlaamse Landmaatschappij, de sociale huisvestingsmaatschappij de Noorderkempens, Pidpa, en de burgerorganisaties het Convent Hoogstraten vzw en Red Merksplas-kolonie vzw.

Fundamentele strategische keuzes:

- Behoud door ontwikkeling
- Zo veel mogelijk sociale tewerkstelling: o.m. in het landschapsbeheer, in het bezoekerscentrum, bij Widar, ...
- Duurzame bedrijfsvoering: zowel sociaal, ecologisch als economisch
- Doorgedreven publiek-private samenwerking voor herbestemming én uitbating
- Keuze voor een Inclusief toerisme dat de culturele en natuurlijke erfgoedwaarden ontsluit én betekenis toevoegt

Belangrijke mijlpalen in de ontwikkeling:

- 1997 Een gemengde eigendoms- en managementstructuur met een gentlemen's agreement over de verdeling over landbouw, natuur, vrije tijd
- 1999 Bescherming als cultureel landschap
- 2002 Start van het natuureducatief centrum in Wortel-Kolonie, uitgebaat door natuurvereniging Natuurpunt
- 2003 Vestiging van social profit organisations in Wortel-Kolonie: Widar biedt wonen en werken voor mensen met een mentale beperking & de Bonte Beestenboel is sociaal jeugdlogies dat boerderijklassen organiseert voor kinderen.
- 2008 Masterplan voor herontwikkeling die de erfgoedwaarden versterkt
- 2009 & 2014 Juridische verankering van het bijzondere karakter in wetgeving: bescherming als cultureel landschap, RUP's
- 2011 Realisatie recreatieve knooppuntennetwerken voor fietsen, wandelen en ruiters
- 2012 Toekenning meerjarenfinanciering restauratie (looptijd 10 jaar)
- 2013 Europa Nostra Award
- 2017 Indiening World Heritage Nomination – met Nederlandse zusterkoloniën
 Innovatief interactief bezoekerscentrum met restaurant/brasserie en vergaderzaaltjes
 Omvorming van de Kapel tot feeëriek 'erfgoedvenue', in gebruik voor culturele programmatie, feesten en bedrijfsevents
 Infrastructuur voor de lokale gemeenschap: sportterreinen, bivak voor jeugdverenigingen en evenementenschuren
 Hernieuwing bezoekerscentrum 'De Klapekster'
 Schapenbegrazing met tracking zodat bezoekers de schapen kunnen volgen
 Erkenning van Wortel-Kolonie als stiltegebied
- 2018 Opening B&B en fietsservicepunt in Merksplas-Kolonie

4.2. Eigenaars- en beheersstructuur

Na de afschaffing van de Wet op de landloperij, werden grote delen van de gebieden verkocht door de Regie der Gebouwen en aangekocht door andere overheidsorganisaties. Zo kregen Wortel- en Merksplas-Kolonie een complexe nieuwe eigendomsstructuur die de bestemming van de deelgebieden volgde. Natuur kwam terecht bij ANB, landbouwgronden bij VLM enz. Zie de onderstaande kaarten voor de eigendomsverdeling.

De beide Koloniën worden gezamenlijk beheerd via een Technische Coördinatiecommissie. Hierin zijn alle eigenaars van deelgebieden vertegenwoordigd. Kempens Landschap is de voorzitter van deze commissie en heeft de juridische structuur van een vzw. Het is een ledenvereniging van gemeenten in de provincie Antwerpen en de provincie zelf.

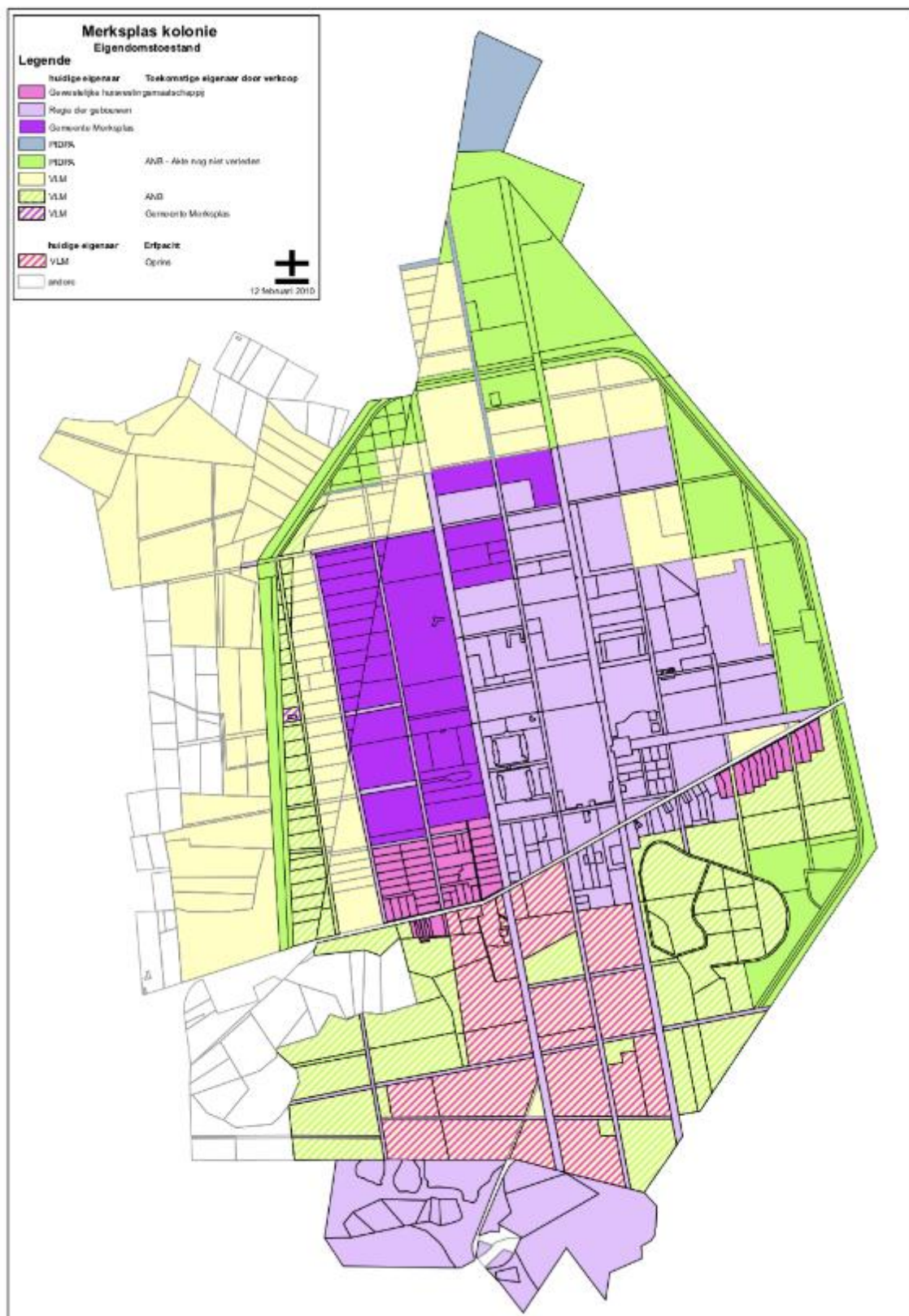
Voor elk van beide Koloniën is er een Provinciaal Ruimtelijk Uitvoeringsplan en een set beheersplannen:

Wortel-Kolonie:

- Inrichtingsplan 2009
- PRUP 2014
- Drevenbeheerplan 2009
- Bosbeheerplan 2013
- Landschapbeheerplan in opmaak (eindfase)

Merksplas-Kolonie:

- Inrichtingsplan 2008
- PRUP 2009
- Drevenbeheerplan 2008
- Landschapsbeheerplan 2014

4.3. Doelstellingen openstelling domeinen

Tot 1993 waren Wortel- en Merksplas-Kolonie quasi afgesloten domeinen: enkel wie toelating had, kon ze betreden. Dat is nu anders: de gebieden kregen nieuwe regelingen die overeenstemmen met hun ruimtelijke bestemming (natuur, landbouw, recreatiezone ...).

De bedoeling is om via de openstelling een breed publiek toe te laten om het erfgoed te bezoeken en te beleven, een breed draagvlak te creëren voor de restauratie en herbestemming en de instandhouding te garanderen door een actief, maatschappelijk gedragen gebruik van zowel binnen- als buitenruimten. 'Behoud door ontwikkeling' is het motto.

De aanvraag tot erkenning als 'Open Erfgoed' van de ontsloten delen van Wortel- en Merksplas-Kolonie is een volgende stap om het resterende patrimonium verder te restaureren, te herwaarderen en ontsluiten. Om binnen de contouren van de wetgeving Onroerend Erfgoed te voldoen aan de erkenning als Open Erfgoed, wordt in de volgende hoofdstukken verder ingegaan op de verschillende criteria en hoe de domeinen met hun huidige werking hieraan voldoen.

De ontsluiting van de Koloniën van Weldadigheid kreeg onlangs nog een impuls, via de goedkeuring door het agentschap Kunsten en Erfgoed van een subsidieaanvraag voor het digitaliseren en het ontsluiten van de persoonlijke landlopersdossiers (uit het rijksarchief in Beveren en Brussel). Deze betoelaging laat toe om de persoonlijke verhalen van de landlopers te reconstrueren en te vertellen en de maatschappelijke impact van deze Koloniën te illustreren.

5. Criteria

5.1. Het goed wordt op een (inter)actieve en sprekende manier ontsloten

5.1.1. Uitgebreide route infrastructuur

Om het recreatieve gebruik van de dreven in Wortel- en Merksplas-Kolonie aan te moedigen, werden ze aangesloten op wandel-, fiets- en ruiterknooppuntennetwerken in de ruimere omgeving. De recreatieve mogelijkheden konden zo onder de aandacht komen van een publiek dat de Koloniën niet kende en interesse had in de knooppuntennetwerken. Op vlak van bezoekersmanagement laten de netwerken toe om bezoekers buiten kwetsbare gebieden te houden.

Op de netwerkinfrastructuur werden thematische routes uitgezet die langs belangrijke zichtpunten en monumenten komen. Per route is er een (digitale) flyer met duiding van die bezienswaardigheden en de algemene cultuurhistorische achtergrond van Wortel- en Merksplas-Kolonie.

5.1.2. Bezoekerscentra

Er zijn twee verschillende bezoekerscentra die voor beide gebieden functioneren en complementair werken. Ze belichten beiden andere aspecten van de Koloniën.

In de Grote Hoeve in Merksplas-Kolonie is het bezoekerscentrum Kolonie 5-7 gevestigd. De naam verwijst naar de chronologische plek van Wortel- en Merksplas-Kolonie in de reeks van 7 Koloniën van Weldadigheid. Dit bezoekerscentrum gaat specifiek in op de ruime cultuur-historische geschiedenis van Wortel- en Merksplas-Kolonie, van hun ontstaan tot op de dag van vandaag. Dus zowel het ontstaan, de evolutie, de stopzetting en de periode van verval als het hele proces van herbestemming en uitgroeien tot toeristische trekpleister.

Bezoekerscentrum Kolonie 5-7 is gericht op individuele bezoekers met verschillende interesses. Bezoekers kunnen op eigen houtje het bezoekerscentrum bezoeken. Het geheel is erg interactief en gelaagd: wie wil, kan een kort bezoek van een half uur brengen en kan zich net zo goed twee uur lang verdiepen in meer uitgebreide informatie. Er is gebruik gemaakt van uitgebreid archief- en kaartmateriaal om de werking van de gebieden als landbouwkolonie te illustreren en om de landschappelijke kwaliteit, de architecturale kenmerken, het functioneren van de landbouwkolonie en de levensverhalen van de kolonisten inzichtelijk te maken. Het bezoekerscentrum is gratis toegankelijk.

In Wortel-Kolonie is het bezoekerscentrum de Klapekster gevestigd in de voormalige landlopersboerderij. Dit bezoekerscentrum licht de natuurwaarden (landschappelijk, fauna en flora) toe en schetst hoe het Kolonielandschap (in het bijzonder de dreven) andere biotopen creëerden t.o.v. het oorspronkelijke heidelandschap. Ook dit bezoekerscentrum is gratis toegankelijk.

5.1.3. Rondleidingen met gids

- Groepsbezoek

Er zijn verschillende thematische gidsbeurten uitgewerkt door lokale gidsen. Deze gidsbeurten belichten telkens andere aspecten van Wortel- en Merksplas-Kolonie. Bezoekers kunnen kiezen uit circuits met verschillende lengte (4 of 8 km). De route van 4 km is rolstoeltoegankelijk.

Ook vanuit het bezoekerscentrum in Wortel worden gidsbeurten aangeboden die op hun beurt meer inzoomen op de natuurkwaliteit van het landschap en op de specifieke fauna en flora.

Sinds april 2018 is er een algemene Koloniën-rondleiding. Deze rondleiding beklemtoont het baanbrekende karakter van het initiatief en maakt verbinding met de Nederlandse Koloniën van Weldadigheid.

- Individueel bezoek

Elke tweede en vierde zondag van de maand zijn er vaste rondleidingen voor individuele bezoekers. Bezoekers hoeven zich hier niet vooraf voor aan te melden.

5.1.4. Culturele evenementen

Allerlei evenementen worden op verschillende locaties in Wortel- en Merksplas-Kolonie georganiseerd. De Landloperkapel en de Open Schuren worden daarvoor het meest gebruikt, alsook de buitenruimte.

Een aantal evenementen zoals Open Monumentendag, Erfgoeddag, Open Wervendag of de programmatie door Ar-Tur nemen daarbij specifiek de erfgoedkwaliteiten van de gebieden als uitgangspunt voor de inhoudelijke invulling van het evenement. Daarnaast gaat het ook om concerten, theatervoorstellingen, presentaties en lezingen die een inspirerende mooie omgeving nodig hebben. Uiteraard hebben de Kolonielocaties daar dan eerder een decoratieve functie. Dit type van evenementen is evenwel vaak een aanleiding voor bezoekers om terug te komen om de Koloniën grondiger te verkennen.

5.1.5. Website en sociale media

De website www.kolonie57.be is de virtuele toegangspoort naar Wortel- en Merksplas-Kolonie. Ze maakt potentiële bezoekers vooral wegwijs in het concrete aanbod. Tegelijkertijd is ze een sprong naar www.kolonienvanweldadigheid.eu waar de 7 Koloniën van Weldadigheid voorgesteld worden en waarop meer diepgaande cultuurhistorische achtergrondinformatie (in meerdere talen) terug te vinden is.

Er zijn actieve Facebook-, Instagram-, Twitter- en Flickr-accounts die een ruime groep van Kolonie-fans bereiken.

5.2. De openstelling geeft de bezoeker inzicht in de erfgoedwaarden, -kenmerken en -elementen van het goed in hun maatschappelijke context

Zie ook 5.4.1

De openstelling geeft de bezoeker inzicht in de historische gelaagdheid van de Koloniedomeinen en brengt ook wat met het blote oog niet meteen of niet meer zichtbaar is. Met name de context voor het ontstaan van de verzorgingsstaat, het bestaan van extreme armoede die we in België niet meer in dezelfde mate kennen wordt inzichtelijk gemaakt. De ontsluiting toont welke instrumenten werden ingezet om dakloosheid, werkloosheid en gebrek aan voedsel en zorg te bestrijden. Dat instrumentarium is compleet anders dan nu, in de verzorgingsstaat, omwille van andere wetenschappelijke kennis (in economische processen, in landbouw, in zorg) en andere uitgangspunten en waarden aan de basis van het concept.

5.3. De openstelling richt zich op minstens twee verschillende doelgroepen

De openstelling richt zich op een breed publiek, dat zowel in groep komt als individueel. Het gaat daarbij om cultuurliefhebbers met een meer specialistische achtergrond, natuurliefhebbers, maar ook recreanten uit de buurt en families

- Groepstoeristen 50+ (socioculturele verenigingen, vriendengroepen, ...): veel bezoekers van Wortel- en Merksplas-Kolonie komen via een groepsrondleiding die vaak een half dagdeel uitmaakt van een daguitstap. Deze bezoekers van verenigingen zijn vaak 50+ en ze maken dikwijls gebruik van reca-faciliteiten. Het groepenaanbod wordt in de kijker gezet door de toeristische diensten van Merksplas en Hoogstraten. Deze toeristische diensten handelen ook de boekingen af.
- Schoolgroepen: er is een specifiek aanbod voor scholen, voor verschillende leeftijdscategorieën en vakinhouden – zie punt 5.4.4.
- Families: specifiek voor families is de Vossenstreken-app ontwikkeld.
- Internationale cultuurtoeristen en nazaten van kolonisten: de openstelling zoomt in op de historische band met de Koloniën van Weldadigheid in het Noorden van Nederland. Het samenwerkingsverband van de Koloniën van Weldadigheid richt zich naar een internationaal publiek van erfgoed- en cultuurliefhebbers en zet internationale bezoekers aan tot 'Koloniehoppen' – het bezoeken van meer dan één Kolonie uit de reeks. Voor deze bezoekers wordt nu al regionaal geclusterd aanbod gemaakt (bijv. combinatie van Wortel- en Merksplas-Kolonie of een combinatie van Frederiksoord en Veenhuizen in Nederland). De projecten gericht op de ontsluiting van individuele landlopersdossiers spreken een publiek van nazaten en mensen met genealogische interesse aan – die vanuit een perspectief van 'rootstoerisme' een bezoek brengen aan de Koloniën van Weldadigheid. De inrichting van het erfgoedlogies in een deel van de Grote Hoeve zal zorgen voor een sterkere werking naar deze internationale doelgroep.

5.4. De openstelling is exemplarisch voor Vlaanderen of een ruimer gebied op de volgende vlakken

De beide sites tonen bezoekers een typische vorm van historische armoedebestrijding in Vlaanderen van 1822/1825 tot 1993.

Wortel- en Merksplas-Kolonie maken deel uit van de historische reeks Koloniën van Weldadigheid, een wereldwijd baanbrekend experiment om armoede bij gezonde, valide werkloze stedelingen in heel het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden definitief uit te roeien via een grootschalig systeem van (semi-) publieke werkverschaffing in de landbouw.

De Koloniën van Weldadigheid introduceerden hiervoor een nieuwe typologie – met name de inlandse landbouwkolonie – die inzette op het productief maken van inactieve burgers en het verbeteren van bij aanvang onvruchtbaar terrein.

Door hun enorme schaal (80 km² en 7 Koloniën), variatie binnen de reeks (verschillende doelgroepen en 2 verschillende grondpatronen), lange functioneringstijd (1818-1993 – 175 jaar) en rol als gangmaker zijn de Koloniën van Weldadigheid wereldwijd exemplarisch als het archetype van een inlandse landbouwkolonie voor een maatschappelijk doel van 'verbetering'. Ze werden aanzien als een krachtiger en positiever middel voor armoedebestrijding dan bestaande instellingen die enkel aan symptoombestrijding deden. Gedurende meer dan een eeuw kregen ze ruime navolging in initiatieven wereldwijd voor verschillende doelgroepen die men voor 'verbetering' vatbaar achtte.

Het experiment was ook een embryonale vorm van publiek arbeidsbeleid, een vast onderdeel van de later tot stand gekomen verzorgingsstaat en gemengde economie die de meeste Westerse landen nu kenmerkt.

Wortel- en Merksplas-Kolonie geven de bezoeker inzicht in de belangrijkste kenmerken van deze vorm van armoedebestrijding zijn:

- De combinatie van functies in een gesegregeerde landbouwontginning: wonen, werken in de landbouw, sociale voorzieningen en toezicht;
- Het inrichtingspatroon van vrije en onvrije Koloniën met bijbehorende regimes;
- De representatieve wegen, waterwegen, beplanting en bebouwing.

Er zijn andere voorbeelden in Vlaanderen van erfgoedsites die een inlandse landbouwkolonie zijn:

- de site van de Zande in Ruiselede – een inlandse landbouwkolonie voor jongeren, opgericht in 1851. Functioneert als een gesloten instelling voor jongeren en een deel is in gebruik als penitentiaire landbouwinstelling voor volwassen gedetineerden.
- de gevangenis van Hoogstraten in het voormalige kasteel van de prins van Salm-Salm. Na 1866 omgevormd van bedelaarsdepot tot Rijksweldadigheidskolonie en nadien landbouwopleidingsinstituut. De boerderij wordt sinds kort niet meer gerund door de gevangenis.
- de restanten van Lommel-Kolonie, een overheidsinitiatief van het midden van de 19^e eeuw, om landbouwgrond te creëren via een systeem van bevloeiing (wateringen). Er waren een twaalfstal kleine boerderijtjes, waar arme gezinnen naartoe gestuurd werden. Het initiatief heeft maar kort als 'Kolonie' gefunctioneerd, maar het weidebevloeiingssysteem is bewaard en nog altijd

operationeel. In een voormalige Koloniehoeve is het museum 'De Kolonie' gevestigd.

Ze zijn allemaal kleinschaliger van opzet en te beschouwen als 'navolgers'. Enkel Lommel-Kolonie is regelmatig bezoekbaar.

5.4.1. De ontsluiting van de erfgoedwaarden van het goed

Het bijzondere, strak geordende Kolonielandschap met een patroon van rechte dreven, veldkavels, weiden, bossen en zorgvuldig ingeplante monumentale bebouwing is een absolute blikvanger in de ontsluiting van beide sites. De leidende principes voor de inrichting van deze landbouwkoloniën waren overzicht, controle en zelfvoorziening – niets is toevallig. Het resulteerde in een erg ritmisch, esthetisch landschap dat heel veel mensen aanspreekt – maar dat nog veel sprekender wordt zodra ze ook de rijke verhalen en de ideeën aan de basis van het initiatief leren kennen.

Stelselmatig zijn de afgelopen jaren maatregelen genomen om ervoor te zorgen dat bezoekers niet alleen optimaal het landschap en de natuur kunnen beleven via uitgestippelde routes, maar ook duiding krijgen bij het cultuurhistorische verhaal van het experiment. De bezoekerscentra zijn opgevat als een poort, een uitnodiging om het landschap te gaan verkennen met nieuwe kennis in het achterhoofd. Die kennis wordt aangereikt aan de hand van het rijke roerend erfgoed – archieven, historische kaarten, postkaarten – digitaal ontsloten in het bezoekerscentrum Kolonie 5-7. Nieuwe projecten focussen op het reconstrueren en vertellen van persoonlijke levensverhalen van kolonisten – op basis van archiefonderzoek van de tienduizenden landlopersdossiers.

Ook de immateriële betekenis van Wortel- en Merksplas-Kolonie komt aan bod. Zowel het gedachtegoed dat aan de basis lag, als herinneringen en elementen uit het collectief geheugen. De Koloniën van Wortel en Merksplas markeren een belangrijke stap in de lange lijn van de ontwikkeling van de welvaartstaat en vormen de bakermat van sociale tewerkstelling door de staat. Ze spreken bovendien tot de verbeelding door alle associaties die bezoekers maken met "landloperij". De vele anekdotes over het leven van landlopers en cipiers, het achterliggende gedachtegoed m.b.t. armenzorg, de talrijke historische publicaties en bijzonder uitgebreide archieven tonen een rijk immaterieel erfgoed.

Precies op die plekken waar het project concreet vorm kreeg (in situ-, in het historische landschap met krachtig bouwkundig erfgoed,) kunnen bezoekers zich onderdompelen in deze unieke geschiedenis.

Bovendien een geschiedenis met een hoge actualiteitswaarde omdat de toen bedachte oplossing nog steeds opduikt in het maatschappelijke debat, zij het in gewijzigde vorm: werk in ruil voor bijstand, opleiding voor een nieuwe job, disciplineren, het aankweken van werkethiek, sociale huisvesting en sociale economie en het afzonderen of opsluiten van mensen die niet aan maatschappelijke normen voldoen.

Wortel- en Merksplas-Kolonie zijn de enige plekken in Vlaanderen waar je het concept van zo'n landbouwkolonie permanent concreet kan beleven en waar je kan kennismaken met de levensverhalen van de kolonisten.

Het museum de Kolonie in Lommel heeft in tegenstelling tot wat de naam suggereert een compleet andere invulling – het is een lokaal archeologisch museum dat de prehistorische vondsten van de Kempen ontsluit.

5.4.2. Het gebruik van innovatieve ontsluitingstechnieken

Het bezoekerscentrum 'Kolonie 5-7', geopend in juni 2017 in Merksplas-Kolonie, laat bezoekers - aan de hand van grote touchscreens en digitale toepassingen - volledig autonoom bepalen welke informatie ze precies willen zien, laat hen inzoomen op kaarten en archiefmateriaal die het verhaal en de Europese waarden toelichten, kennis maken met de interactieve tijdlijn of de beide Koloniën vanuit een vogelperspectief volledig 'overvliegen'. Ook de website www.kolonie57.be maakt gebruik van nieuwe technieken - o.m. een interactieve overzichtskaart- en maakt de verbinding met de overkoepelende internationale website van de Koloniën van Weldadigheid.

Voor de verkenning van het landschap zijn er twee verschillende apps: er is de Kolonie-app die ook gebruik maakt van virtuele realiteit om de verdwenen Koloniehoevetjes te visualiseren. Daarnaast is er de Vossenstreken-app, gericht op landschapsbeleving door families met kinderen uit de lagere school. De typische erfgoedkenmerken van het landschap zijn daarin doorvertaald naar opdrachten en informatie op het niveau van de kinderen.

5.4.3. Het beheer van de site

Het businessmodel van Wortel- en Merksplas-Kolonie is voor de exploitatie in essentie een publiek-private samenwerking. De eigenaars tekenen in gezamenlijk overleg de krijtlijnen voor het gebied uit die ze daarna verankeren in hun eigen gebiedswerking en operationele planning. Daarnaast bindt Kempens Landschap als gangmaker ondernemers aan het gebied die dan hun eigen onderneming runnen binnen de contouren die door de Technische Commissie zijn vastgelegd. Voor een beperkt aantal onderdelen zorgt Kempens Landschap zelf voor de exploitatie.

De inkomsten voor dit project komen daardoor voor een deel uit concessie- of erfpachtvergoedingen die zijn vastgelegd in langlopende contracten tussen de ondernemers en Kempens Landschap (als beheerder) en de eigenaars. Daarnaast komen er inkomsten uit gidsbeurten waaraan ook een systeem van 'Visitor Giving' is gekoppeld. Dit is een systeem waarbij bezoekers een vrije bijdrage voor gebiedsontwikkeling doen. Stap voor stap wordt dit in Wortel- en Merksplas-Kolonie uitgerold. De concessieovereenkomst bepaalt dat de concessiehouders zich engageren om een variabele vergoeding uit hun verkoop te investeren in de ontwikkeling van het gebied. Per concessiehouder worden de concrete modaliteiten bepaald.

De gebieden zijn op die manier exemplarisch in het verkennen van nieuwe samenwerkingsmodellen en financieringsvormen.

5.4.4. De publiekswerking en de publiciteit errond

Naast de reguliere bezoeken (cfr. supra) zijn er ook aangepaste bezoekvormen en werkpakketten voor scholengroepen uitgewerkt. Deze pakketten sluiten aan bij de lessen geschiedenis, maatschappelijke vorming of aardrijkskunde. De pakketten zijn gekoppeld aan de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties.

Voor leerlingen uit de laatste graad van het secundair onderwijs, tussen 17 en 18 jaar, zijn er educatieve pakketten ontwikkeld die inzoomen op de cultuurhistorische geschiedenis.

Er zijn 4 themata, met name:

- Thema 1: De Koloniën van Weldadigheid, historische schets
- Thema 2: Omgaan met armoede, van koloniegedachtengoed tot vandaag
- Thema 3: Landbouw als motor van de Koloniën - landbouwinnovatie
- Thema 4: De Koloniën, erfgoed om te koesteren - erfgoededucatie

De educatieve pakketten bestaan uit een spel in Merksplas-Kolonie met verwerking in de klas achteraf.

Voor leerlingen van de tweede graad van het secundair onderwijs is er een pakket uitgewerkt dat ingaat op landschapsevolutie maar vanuit het vakgebied aardrijkskunde. Het maakt functionele wijzigingen van landschappen inzichtelijk en toont hoe die leiden tot verandering in de inrichting. Dit pakket is uitgewerkt als een oriëntatieloop met opdrachten en nadien verwerking in de klas.

Daarnaast zijn er lespakketten voor kinderen uit het basisonderwijs die hen vertrouwd maken met de typische fauna en flora en met het algemene verhaal van de vroegere armoedebestrijding.

Alle educatieve pakketten zijn ontwikkeld en worden in gebruik genomen vanaf 2019 en stelselmatig uitgebreid naar de verschillende doelgroepen.

De pakketten zullen kunnen worden geboekt bij een partner gespecialiseerd in schoolactiviteiten. Ze zijn exemplarisch door hun inhoudelijke uitwerking en atypische focus (o.m. op erfgoededucatie).

5.5. Het goed wordt gedurende een periode van tien jaar minstens vijftig dagen en driehonderd uur per jaar opengesteld

Die periode begint te lopen na het verzoek tot uitbetaling van het saldo van de erfgoedpremie die op grond van de erkenning als open erfgoed is toegekend. In de beslissing waarbij het beheersplan wordt goedgekeurd, kunnen afwijkende openstellingsperiodes worden opgenomen.

5.5.1. Openingsperiodes

Voor de landschappen en monumenten is er een variabel openingsregime van toepassing, naargelang het publieke karakter en de bestemming.

De beschermde landschappen

De gebieden zijn volledig doorwaadbaar via de dreven en het pad langs een gedeelte van de ringgracht. De dreven zijn permanent publiek toegankelijk, sommige voor gemotoriseerd verkeer, andere enkel voor fietsers en/of voetgangers en landbouwvoertuigen. Ook de parkings zijn permanent toegankelijk. Merksplas- en Wortel-Kolonie zijn rustige gebieden, de nadruk ligt op landschaps- en natuurbeleving en recreatief medegebruik zoals wandelen, fietsen en paardrijden.

De speelbossen in Wortel- en Merksplas-Kolonie zijn heel het jaar toegankelijk. In deze gebieden van respectievelijk 16,6 en 3 ha mag je vrij spelen in het bos (en dus ook de drevenstructuur verlaten – wat uiteraard op de veldkavels voor landbouw en in de natuurgebieden niet toegelaten is).

Beschermde monumenten en gebouwen in beschermde landschappen

Als Open Erfgoed:

- Merksplas:
 - o Woonstalhuis Zuid: Het bezoekerscentrum Kolonie 5-7 heeft dezelfde ruime openingstijden als de brasserie – daardoor kan je het ook elke avond bezoeken. Het is open van 10 uur 's ochtends tot 22 u 's avonds, elke dag behalve maandag. Er is geen sluitingsperiode. Het haalt dus ruimschoots de vooropgestelde norm qua openingsuren.
 - o De open schuren: Zij zijn vrij toegankelijk buiten de evenementen die er plaatsvinden.
 - o Paardenstal Zuid: In de loop van 2019 zal er een punt voor fietsverhuur open gaan op de benedenverdieping van de voormalige Paardenstal Zuid in Merksplas-Kolonie. Deze ruimte is tevens vrij toegankelijk en te bezoeken met gids.
 - o Open loods: De fietsen zullen gestockeerd worden in de open loods. Bezoekers zullen van dinsdag tot en met zondag telkens van 10u tot 22u een fiets kunnen huren om Wortel- en Merksplas-Kolonie optimaal te verkennen. De open loods zal ook gebruikt worden als publieke fietsenstalling voor de sportinfrastructuur, de open schuren en het jeugdverblijf.
- Wortel-Kolonie:
 - o Westvleugel Landlopersboerderij: De Klapster- het bezoekerscentrum met het accent op het natuurlijke erfgoed en natuureducatie - is open van woensdag tot en met zaterdag van 13 tot 17 uur en op zondag van 10u30 tot 18 uur. In totaal dus 23,5 uur per week, verspreid over 5 dagen. Ook hier wordt ruim voldaan aan de norm.

Niet als Open Erfgoed:

- Merksplas-Kolonie:
 - o Landloperskapel: De Landloperskapel is in gebruik voor allerlei publieke en private evenementen: concerten, lezingen, theatervoorstellingen en feesten. Ze is standaard opgenomen in de rondleidingen – behalve wanneer opstellingen voor concerten, feesten enz. het gegidst bezoek onmogelijk maken.
 - o Bijgebouwen aardappelkelders: In dit gebouwencomplex zijn het jeugdverblijf en de sportinfrastructuur ondergebracht. Zij zijn toegankelijk voor de mensen die de infrastructuur huren en hun gasten.
 - o Plantentuin De Kleine Boerderij: Deze plantentuin is een privé-initiatief waar bezoekers cursussen rond groenzorg kunnen volgen. De tuinen zijn jaarrond te bezoeken tijdens een geleide wandeling. Het initiatief wil uiteindelijk uitgroeien tot een educatief centrum waar bezoekers dagelijks terecht kunnen.
- Wortel-Kolonie:
 - o Kruispunt 4-gebouwen: Het Casino fungeert als winter- en zomerbar. Deze wordt uitgebaat door Widar vzw. Van 15 juni tot 15 september is de zomerbar geopend van woensdag tot vrijdag van 14u30-17u30 en op zondag

van 10u30-17u30. Van 16 september tot 14 juni is de winterbar geopend op zondag van 10u30-17u30.

- o Overige delen Landlopersboerderij: De Bonte Beestenboel is een door Toerisme Vlaanderen erkend jeugdverblijfcentrum. Tijdens het schooljaar komen kinderen er op boerderijklassen om even van het boerenleven te proeven. Ook kan je hier feesten en evenementen organiseren.

Aan de vereiste jaarlijkse criteria werd in 2018 dus ruim voldaan voor alle bezoekbare onderdelen. De delen die zijn opgenomen in deze aanvraag tot erkenning als open erfgoed zijn gebaseerd op de bestaande bezoekerscircuits en bezoekmogelijkheden en de voorziene toeristisch-recreatieve invulling. De delen met erfgoedwaarde zijn opgenomen zonder rekening te houden met de verschillende zakelijke rechthouders.

5.6. Het goed is, in de mate dat de verplichtingen van de bescherming dat toelaten, integraal toegankelijk voor bezoekers

Beschermd Landschap:

Alle verharde dreven en parkings zijn rolstoeltoegankelijk.

Daarnaast is er in Merksplas-Kolonie een wandeling met toelichting die rolstoeltoegankelijk is. Bezoekers kunnen ze op eigen houtje afleggen, met gebruik van een toelichting (digitaal en als folder beschikbaar). Of ze kunnen deze wandeling boeken met een gids. In Wortel-Kolonie is er een gelijkaardig initiatief. (zie bijlage 6. Maatregelen)

Gebouwen:

Het bezoekerscentrum in Merksplas heeft het toegankelijkheidslabel A (algemeen rolstoeltoegankelijk) en is basistoegankelijk voor mensen met een beperkte mobiliteit.

Het bezoekerscentrum in Wortel-Kolonie is gedeeltelijk rolstoeltoegankelijk, met name de benedenverdieping. Er is een verlaagde drempel om binnen te komen en eveneens een rolstoeltoegankelijk toilet.

5.7. De openstelling mag niet leiden tot verlies of beschadiging van erfgoedwaarden

Als dat nodig is, wordt er in flankerende maatregelen voorzien om dat risico te vermijden of te beperken, of om de negatieve gevolgen teniet te doen

De openstelling van Wortel- en Merksplas-Kolonie heeft de afgelopen jaren grote vooruitgang geboekt door de inrichting van de bezoekerscentra, de apps en de aangepaste circuits. De bezoekerscentra maken het mogelijk dat de bezoekers effectief duiding krijgen bij de gelaagde, complexe erfgoedwaarde van de domeinen en maken de erfgoedwaarde concreet beleefbaar. De opening van de bezoekerscentra heeft een duidelijke positieve impact gehad op het aantal bezoekers. Ze versterken de reputatie van Wortel- en Merksplas-Kolonie als waardevolle erfgoedsites en zorgen voor meer draagvlak voor de restauratie van de gebieden.

De bezoekerscentra zijn met de grootste zorg en respect voor de gebouwen ingepast. De kwaliteitsvolle aankleding en materiaalkeuze voor de moderne toevoegingen tasten de erfgoedwaarde niet aan, maar versterken ze.

De bezoekerscentra zijn bovendien een ankerpunt voor bezoekersmanagement en geleiding in de volledige Koloniegebieden. Voorheen hadden bezoekers geen natuurlijk startpunt met als gevolg dat auto's overal in de dreven geparkeerd werden en dat bezoekers eender waar aan hun bezoek begonnen. De bezoekerscentra zorgen voor een herkenbaar start- en eindpunt dat de bezoekersdruk beperkt in kwetsbare zones en bezoekers automatisch leidt naar circuits en delen die meer druk aankunnen.

5.8. Het goed maakt deel uit van een netwerk dat specifiek gericht is op erfgoedontsluiting

5.8.1. Lokaal

De Koloniën van Weldadigheid zijn opgenomen in het gemeentelijke aanbod van de gemeente Merksplas en de stad Hoogstraten. In dit kader is er ook een samenwerking met het Gevangenis museum en museum Hoogstraten.

5.8.2. Regionaal

Kolonie 5-7 is een knooppunt waar alle strategische belevingslijnen van de Antwerpse Kempen samenkomen. 'Eigenzinnig pionieren', 'Hartelijk logeren', 'Den buiten avonturen', 'Verle(i)den met toekomst', 'Gulzig genieten', 'Flirten met grenzen',.... Voor elk van deze invalshoeken heeft Kolonie 5-7 een aansprekend aanbod dat gecombineerd kan worden met dat van andere aanbieders in de Kempen. Samen met het team van de regio Kempen clusteren we het aanbod van Kolonie 5-7 in toeristische arrangementen en combipakketten en spelen we in op elke kans die de regio biedt voor thematische marketing.

5.8.3. Nationaal

Samenwerking in Vlaanderen

- Met het Agentschap voor Natuur en Bos. Zij beheren het speelbos en organiseren ook cursussen en activiteiten rond landschapsbeheer. Natuurpunt beheert het bezoekerscentrum 'de Klapekster' en organiseert de gidsbeurten rond de natuurlijke erfgoedwaarde.
- Met CAG, referentiepartners gespecialiseerd in sociale geschiedenis en agrarische geschiedenis (Centrum Agrarische geschiedenis). CAG heeft bijdragen geleverd voor het bezoekerscentrum 'Kolonie 5-7' en voor een gedeelte van de educatieve pakketten. CAG ontsluit duiding over de landbouwgeschiedenis ook via de eigen website, via de 'erfgoedverhalen'..

5.8.4. Internationaal

- Het meest evidente en inhoudelijk sterkste netwerk gericht op erfgoedontsluiting is de reeds bestaande transnationale samenwerking met alle Koloniën van Weldadigheid voor onderzoek, beheer, productontwikkeling en marketing. Aansluitend op de Werelderfgoednominatie is een projectstructuur opgericht die de kwaliteit van de sites moet bewaken en ook de publiekswerking superviseert. Pas na inschrijving op de Werelderfgoedlijst zal de werking op volle sterkte zijn. Er zijn evenwel nu al initiatieven

die uitgaan van krachtenbundeling en cross-selling. Een voorbeeld van samenwerking binnen die structuur is het project '1 geschiedenis 7 verhalen', gerealiseerd met middelen van de RCE (Nederlandse Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en Provincie Drenthe), waarin Kempens Landschap participeert. Het doel van dit project is de uitwerking van een netwerk van 4 bezoekerscentra voor de Koloniën van Weldadigheid, verhaallijnen en gemeenschappelijke content produceren en gemeenschappelijke marketing. Er zijn een filmpje, een gemeenschappelijke website, nieuwe verhaallijnen en ontwerpen voor de inrichting van bezoekerscentra gerealiseerd in de eerste fase.

➔ Zie www.kiezenvoorkarakter.nl/praktijkvoorbeelden/een-geschiedenis-vijf-verhalen

Daarnaast is er een marketingstrategie voor 'Koloniehoppers' uitgewerkt die bezoekers moet warm maken om meer dan één Kolonie te bezoeken. Die wordt de volgende jaren systematisch uitgerold door de bezoekerscentra. In de strategie is o.m. volgende ontwikkeling voorzien:

- Een Veloroute die alle Koloniën verbindt (voor fietsfanaten). Het is een lusvormige route die zoveel mogelijk ook de historische routes tussen de Koloniën volgt. De bedoeling is om er fietsevenementen aan te verbinden (cfr. de SellaRonda voor fietsers in de Dolomieten, of Eroica in Val d'Orcia in Toscane, nav. Strade Bianche) die nostalgie en streekbeleving combineren.
- Meerdaagse thematische arrangementen die de Belgische en Nederlandse Koloniën combineren, en dit voor zowel individuen als groepen. Dat kan omdat er sterk logiesaanbod zal zijn vanaf 2020. Het gaat daarbij om fietsarrangementen, maar ook ruimere historische 'Koloniebeleving'. Omdat alle Koloniën er ook heel verschillend uitzien en heel andere aantrekkingspunten hebben, is het mogelijk om een heel gevarieerde beleving te bieden.
- Met Brabants Landschap (provincie Noord-Brabant in Nederland) is er concrete samenwerking voor transnationale productontwikkeling en cross-selling bij regionale bezoekers. Brabants Landschap is een gelijkaardige organisatie als Kempens Landschap. Ze beheert en ontsluit historische landgoederen en monumenten in de provincie Brabant. Beide organisaties stelden vast dat bezoekers interesse hebben in bezoeken in de ruime regio (dus ook over de grens) maar dat ze de bezoekbare plekken niet altijd kennen. Daarom hebben ze een grensoverschrijdende samenwerking opgezet voor productontwikkeling en communicatie naar elkaars bezoekers. Dit gebeurt via een app voor families én doorverwijzing in de eigen communicatiekanalen, zowel online als offline (on site). Natuurmuseum Brabant uit Tilburg zorgt daarbij voor de inhoudelijke knowhow rond landschappen, fauna en flora: www.vossenstrekenapp.com.

6. Bijlagen

- 6.1. Toegankelijkheidsrapport Inter vzw
- 6.2. Kaarten afbakening Open Erfgoed en verantwoording afbakening
- 6.3. Bestaande toeristisch bewegwijzerde routes
- 6.4. Verhardingstypes wegen
- 6.5. Erfgoedelementen in het landschap
- 6.6. Maatregelen